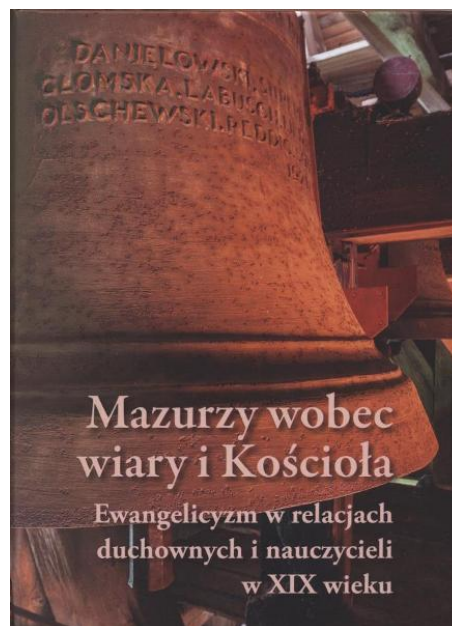

Recenzje

Aneta M. Sokół

***Mazury wobec wiary i Kościoła. Ewangelicyzm w relacjach duchownych i nauczycieli w XIX wieku.* Wstęp, tłumaczenie i opracowanie tekstów Grzegorz Jasiński i Małgorzata Szymańska-Jasińska, Oficyna Wydawnicza Retman, Archiwum Państwowe w Olsztynie, Dąbrówno – Olsztyn 2018, ss. 260 (Moja Biblioteka Mazurska, t. 31).**

W powojennym piśmiennictwie dzieje mazurskiego ewangelicyzmu były zdecydowanie marginalizowane. Należne sobie miejsce odzyskały dopiero po 1989 r. Od tego granicznego momentu powstał cały szereg opracowań dotyczących Kościoła ewangelicko-unijnego obecnego na Mazurach do końca drugiej wojny światowej¹. Znaczącym losów mazurskiego Kościoła unijnego jest prof. Grzegorz Jasiński, wykładowca Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, autor wielu opracowań dotyczących także duchownych tego Kościoła, jego wiernych po specyficzną stronę stosunków narodowościowych w mazurskich parafiach, z biegiem czasu poddawanych coraz wyraźniej naciskom germanizacyjnym. Pośród licznych prac prof. Jasińskiego wymienić można monograficzne opracowanie *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)* (Olsztyn 2003) czy *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)* (Dąbrówno, Olsztyn 2015)². Olsztyński profesor jest również inicjatorem wydania kolejnych materiałów źródłowych związanych z mazurskimi ewangelikami, pozwalających na bliższe poznanie realiów Kościoła unijnego na Mazurach, który większościowo pozostał wierny tradycjom luteranckim zaprowadzonym na tych terenach jeszcze w czasach Reformacji³.

Dawne teksty, takie jak kroniki, wspomnienia czy inne tego typu relacje, dotyczące zresztą nie tylko ewangelicyzmu, ale także innych aspektów mazurskiej przeszłości, publikowane są przez Oficynę Retman z Dąbrówna, wydawnictwo założone i prowadzone przez Waldemara Mierzwę⁴. Lokalne wydawnictwo publikuje m.in. serię „Moja Biblioteka Mazurska”, w ramach której ukazały się materiały źródłowe zainicjowane przez prof. Jasińskiego, tłumaczone z języka niemieckiego przez Małgorzatę Szymańską-Jasińską, która w swoim dorobku translatorskim ma niejednego przekład dotyczący mazurskiej przeszłości. Dzięki współpracy tego autorskiego duetu publikowane są teksty źródłowe do dziejów Kościoła unijnego na Mazurach⁵.

¹ Kościół Ewangelicko-Unijny powstał w 1817 r. w Prusach, których częścią były Mazury (Prusy Wschodnie), łącząc luteran i ewangelików reformowanych (kalwinistów). Każda z konfesji zachowała jednak własne tradycje liturgiczne.

² Zob. recenzję *Słownika ewangelickich duchownych...* na stronie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego: <https://www.ptew.org.pl/2016/07/recenzja-ksiazki-g-jasinski-sloownik-duchownych-ewangelickich-na-mazurach-w-xix-wieku-1817-1914-2015/> [dostęp 6.06.2020].

³ Albrecht Hohenzollern (siostrzeniec polskiego króla Zygmunta Starego) w 1525 r. dokonał sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego tworząc na swoich ziemiach pierwsze w świecie państwo luteranckie. Dotychczasowe parafie w Prusach Książęcych stały się tym samym parafiami luteranckimi. Współcześnie istniejące parafie luteranckie (ewangelickie) niejednokrotnie zachowały swoją ciągłość od czasów Reformacji.

⁴ Zob. na temat wydawnictwa „Retman”: http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Oficyna_Wydawnicza_Retman [dostęp 6.06.2020].

⁵ M.in.: *Kronika parafii ewangelickiej w Rynie w Prusach Wschodnich ułożona przez proboszcza ryńskiego Alberta Sapatkę z okazji jubileuszu 300-lecia istnienia tutejszego kościoła (1604-1904)*. Przeł. [z niem.] Małgorzata Szymańska-Jasińska, oprac. oraz wstępem poprzedzili G. Białuński i G. Jasiński, Warszawa, Dąbrówno 2003.

Z inicjatywy prof. Jasińskiego w Oficynie Retman ukazały się także *Dzieje literatury mazurskiej* (Dąbrówno 2009)⁶ czy tom *Przyjaciół Ludu Łecki (elcki)* (Dąbrówno 2010) przypominający popularne wśród XIX-wiecznych ewangelików pismo⁷. Z innymi tytułami serii „Moja Biblioteka Mazurska” można zapoznać się na stronie wydawcy⁸.

W 2018 r. w ramach „Mojej Biblioteki...” opublikowany został tom *Mazurzy wobec wiary i Kościoła. Ewangelicyzm w relacjach duchownych i nauczycieli w XIX wieku* w tłumaczeniu i opracowaniu prof. Grzegorza Jasińskiego i Małgorzaty Szymańskiej-Jasińskiej. Można przypomnieć, że teksty związane z Kościołem ewangelicko-unijnym na Mazurach powstawały z reguły w języku niemieckim. Duchowni pełniący posługę w mazurskich parafiach pomimo względnej znajomości języka polskiego posługiwali się przede wszystkim niemieckim. Ze względu na język powstania materiały do dziejów mazurskiego ewangelicyzmu przez długi czas pozostawały zatem nieznane polskim czytelnikom.

Tom „*Mazurzy wobec wiary...*” to zbiór różnych tekstów, uwzględniających różne formy wypowiedzi, autorstwa ewangelickich duchownych oraz mazurskich nauczycieli pracujących w parafialnych szkołach. Wszystkie teksty powstały w XIX wieku na tle tendencji germanizacyjnych podejmowanych przez władze kościelne na Mazurach, w obliczu również zafascynowania mazurską religijnością wyróżniającą tamtejszych wiernych na tle innych prowincji pruskich.

Osiem tekstów obejmuje od wspomnieniowej relacji z życia parafialnego spisanej przez nauczyciela Johanna Mrowitzkiego, poprzez dziennik ewangelickiego duchownego dokumentujący jego posługę, po relację Adolpha Friedmanna z podróży po Mazurach⁹, anonimowe „obrazki” z życia parafii zamieszczone w prasie, a także rozważania na temat mazurskiego ewangelicyzmu autorstwa kolejnych duchownych – Gottfrieda Schulza oraz Gustava Carusa. W zakończeniu zamieszczone zostały dwie różne relacje z wizytacji kościelnych – szkolnej diagnozującej nauczanie religii w mazurskich szkołach (1884), a także powizytacyjny dokument oceniający wyznawców, którzy wyjechali do Zagłębia Ruhry w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia (1898).

Ta zróżnicowana grupa tekstów w pierwszej kolejności odsłania specyficzną mazurską religijność, podkreślaną zresztą w wielu opracowaniach dotyczących mazurskiego ewangelicyzmu, opartą na lokalnych zwyczajach, obrzędach, a także gorliwszym niż gdzie indziej uczestnictwie w nabożeństwach czy spotkaniach modlitewnych. Przejawy mazurskiej religijności, jak mamy okazję przekonać się podczas lektury, budziły fascynację przybyszów z dalekiego świata, dostrzegających szczerą mazurskich wyznawców, przede wszystkim polskojęzycznego ludu tworzącego ewangelicką wspólnotę na Mazurach. Autor jednego z tekstów, „Okólnika” do mazurskich duchownych w powiecie szczywieńskim, w swoich refleksjach pisze: „*Ma się wrażenie przebywania wśród ludu pierwotnego, któremu trudno zarzucić brak ciekawości, sympatii i życzliwości.*” (s. 172), w innym miejscu dodaje – „*Uroczyście przyozdobione nabożeństwa w domu Bożym, natłok wiernych spragnionych słowa Bożego, świadectwa siły duchowej Jego sług, a wreszcie rozmaite więzy zażyłości i wspólnoty w Chrystusie [...] – wszystko to wryło się w moją duszę z błogimi wspomnieniami, które towarzyszyć mi będą do końca moich dni i po wieczne czasy.*” (s. 165).

W tekstach znajdziemy wiele wypowiedzi charakteryzujących mazurskich wyznawców, podkreślających ich przywiązanie do przekazywanych z pokolenia na pokolenie tradycji, ukazujących stosunek wiernych do duszpasterzy, Kościoła czy różnych form religijnej obecności. Zebrane relacje mogą niejednemu czytelnikowi uzmysłowić na czym polegała niepowtarzalność mazurskiej wspólnoty przez wieki trwającej w Kościele unijnym, odizolowanej od polskich wpływów, jak też usytuowanej peryferyjnie na mapie pruskiego ewangelicyzmu.

Zebrane relacje przybliżają także specyfikę pracy duszpasterskiej na Mazurach, obowiązki duchownych, uwarunkowania ich służby po trudności posługi w rozległych wiejskich parafiach mazurskich. Poznajemy wizerunek ewangelickiej plebanii zapisany we wspomnieniach nauczyciela Mrowitzkiego, w tym

⁶ *Dzieje literatury mazurskiej*. Wprowadzenie i oprac. G. Jasiński, Dąbrówno 2009 (Zawiera: Jan Karol Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlęzaków od r. 1670*; Juliusz J. Ossowski, *Przyczynek do literatury mazurskiej*).

⁷ *Przyjaciół Ludu Łecki (elcki)*. Roczniki 1842 i 1844 wraz z „Przydatkiem”. Wstęp i oprac. G. Jasiński, Dąbrówno, Ostróda 2010.

⁸ Zob. wykaz tytułów wydanych w ramach „Mojej Biblioteki Mazurskiej”: https://www.mojabibliotekamazurska.pl/ukazaly_sie.html [dostęp 6.06.2020].

⁹ Bernhard Friedmann (1819-1889) to duchowny z Braterskiej Wspólnoty z Herrnhut, który odbył swoją podróż po Mazurach w 1865 r. na prośbę Naczelnej Rady Kościelnej w Berlinie. Podróż ta była wynikiem wzmożonego zainteresowania władz kościelnych wiernymi mazurskimi.

obraz pastorostwa roztaczającego wręcz ojcowską opiekę nad wiernymi. Na kartach dziennika Ottona Kirchnera zachował się cały katalog zajęć powierzonych młodemu duchownemu w Miłomłynie, wspierającemu tamtejszego proboszcza. To zarazem jedyny zachowany dziennik ewangelickiego duchownego pracującego na Mazurach. Nowe zadania, które stały przed duchownymi w obliczu rozwoju gromadkarstwa, a tym samym odpływu wiernych z Kościoła, przedstawia w wymienionym już powizytacyjnym „Okólniku” (1884) superintendent Friedrich Carus. Autor przedstawia, czego oczekiwały władze kościelne od swoich duchownych w sytuacji zagrożenia, w jaki sposób duchowni mieli odzyskiwać wiernych zrażonych oficjalnymi działaniami Kościoła, poszukujących bardziej bezpośrednich form wyrażania pobożności w konkurencyjnych wspólnotach religijnych. W swojej „instrukcji” autor zachęca: *„nasi proboszczowie muszą być ludźmi z krwi i kości, zdecydowanymi, muszą odznaczać się charakterem energicznym i nieskazitelnym, ugruntowanym w Chrystusie. Tacy zdobędą serca ludu, poważanie, miłość i zaufanie, to właśnie im uda się stopniowo wyrwać i odizolować dusze, przynajmniej te uczciwe, od zwodzicieli.”* (s. 175).

Warto również wspomnieć ks. Gottfrieda Schulza (1792-1867), autora następnych rozważań zamieszczonych w tomie, duchownego z Pizsa, zarazem kolejnego mazurskiego pastora w linii rodzinnej. Spośród licznych publikacji Gottfrieda Schulza zaprezentowany został tekst *O sytuacji polsko-ewangelickich parafii w Prusach, a zwłaszcza na Mazurach*, w oryginale wydany w 1859 r. w Berlinie. To z jednej strony ocena ewangelickiej mazurskiej wspólnoty, której autorem jest rodzimy duchowny, nie wysłannik pruskich władz kościelnych przybyły z zewnątrz. To kolejne spojrzenie na szczerą, bezpośrednią religijność Mazurów ukazaną poprzez dobrze znane autorowi obyczaje, tradycje, konfesyjne prawidłowości. Poglądy duchownego zasługują na uwagę także ze względu na widoczne w nich zrozumienie dla języka polskiego, stale ograniczanego w życiu kościelnym, tolerowanego jedynie dla zachowania praktyk religijnych wśród wyznawców. Gottfried Schulz był zwolennikiem utworzenia polskiego narodowego Kościoła, który stanowiłyby część Kościoła pruskiego, ale obejmowałby polskojęzycznych mazurskich wiernych. W swoich rozważaniach Schulz postuluje cały szereg działań, które miałyby utwierdzać tę regionalną odmianę pruskiego ewangelicyzmu, do których należałoby m.in. wydawanie polskiej literatury religijnej dla mazurskich wiernych. Mazurzy jawią się w tym przekazie niewątpliwie jako wyjątkowa grupa na tle Kościoła unijnego. .

W zebranych tekstach utrwalone zostały szczegóły obyczajowe z życia wiernych, realia parafialne, postacie duchownych pełniących posługę w mazurskich miejscowościach, odnajdujemy w nich także echa wydarzeń, którymi żył Kościół unijny w tych odległych czasach. Zachowane relacje przybliżają wspomniane już obawy władz kościelnych przed rozwojem gromadkarstwa, ale także zagrożeniem płynącym ze strony katolików czy baptystów poszerzających swoje wpływy na Mazurach. Niektóre z tekstów powstały wszak zdiagnozowania tego zagrożenia, umożliwiając jednocześnie bliższe poznanie opisywanej społeczności funkcjonującej na obrzeżach państwa pruskiego. Taki charakter ma relacja duchownego Friedmanna z podróży po Mazurach, w której utrwalony został osobisty obraz wyznawców, stan ich religijnego zaangażowanie oraz inne aspekty życia religijnego na Mazurach.

Materiały źródłowe uwzględniają również sprawy nauczania religii w szkołach mazurskich, w tym związane ze stopniowym ograniczaniem przez władze pruskie języka polskiego. Relacja z 1884 r. pokazuje przebieg wizytacji rządowej, której zadaniem było sprawdzenie efektów nauczania religii w obu językach – polskim i niemieckim – w wybranych mazurskich miejscowościach. Zaprezentowany dokument rzuca dodatkowe światło na religijne wychowanie mazurskich dzieci w Kościele unijnym.

Ostatni z dokumentów zawartych w tomie przedstawia z jeszcze innej perspektywy mazurskich ewangelików. To kolejna relacja diagnozująca ewangelickie przywiązanie do własnych tradycji religijnych, a także języka polskiego. Sprawozdanie dr. Hermanna Pelki (1830-1900), utytułowanego duchownego w Kościele unijnym przybliży wizerunek wiernych, którzy osiedlili się w Zagłębiu Ruhry tam również pielęgnując swoją „mazurskość”. Prof. Jasiński zaznacza, że to wciąż niedostatecznie poznana karta z przeszłości mazurskiej, wymagająca pogłębienia badań nad losem Mazurów, którzy udając się „za chlebem” opuszczali rodzinną ziemię.

Każdy z tekstów poprzedzony został stosownym wprowadzeniem, w których Profesor przedstawia nie tylko koleje życiowe autorów, ale także informacje na temat Kościoła, mazurskich realiów czy stosunków narodowościowych panujących w Kościele unijnym. Poznajemy genezę powstania poszczególnych dokumentów, co pozwala na pełniejsze ich zrozumienie. Zaprezentowane historyczne źródła z kolei uzupełniają tezy czy spostrzeżenia badawcze. Lekturę ułatwią również dodatkowe wyjaśnienia w przypisach.

„*Mazurzy wobec wiary...*” to książka, która obejmuje różne jakościowo dokumenty. To zarazem nieliczne zachowane teksty z konfesyjnej mazurskiej przeszłości. We wstępie prof. Jasiński podkreśla, że nie

zachowało się ich wiele, co w dużej mierze było wynikiem braku tradycji dokumentowania osobistych przeżyć w środowiskach ewangelickich, w tym także na Mazurach. Teksty uchronione zatem przed zapomnieniem, przekazane do czytelniczego uniwersum, są cennym źródłem wiedzy o losach mazurskiej wspólnoty pielęgnującej przez pokolenia swoją wiarę pruskim Kościołem unijnym, której członkowie po 1945 r. w większości opuścili swoje mazurskie parafie. Tom źródłowy powstały dzięki wspólnemu wysiłkowi badawczo-translatorskiemu prof. Jasińskiego i Małgorzaty Szymańskiej-Jasińskiej, jest kolejną publikacją przybliżającą czytelnikom przeszłość współcześnie nielicznej diaspory luterńskiej na Mazurach. To kolejna pozycja tytułowa Oficyny Retman, oświetlająca źródłowym komentarzem dzieje konfesji luterńskiej, ale także lokalny wymiar mazurskiej przeszłości.

Książka wydana została bardzo starannie – w twardej okładce, w dużym formacie, z uwzględnieniem wspomnianych dodatkowych objaśnień poprzedzających teksty. Na końcu znajdziemy indeksy osób oraz miejscowości, co ułatwi odnalezienie poszukiwanych informacji. Współwydawcą książki jest Archiwum Państwowe w Olsztynie. Zaprezentowany tom można polecić zarówno badaczom mazurskiej ewangelickiej przeszłości, jak też pasjonatom lokalnej historii, także osobom poszukującym wiarygodnych wiadomości o własnym Kościele.

Książka jest dostępna na stronie Antykwariatu Mazurskiego powiązanego z wydawcą:

<https://www.mojabibliotekamazurska.pl/biblioteka/am/?strona=katalog&akcja=szczegolowo&id=19358>